

ARAP İSYANLARI VE ARAP ORTADOĞUSU'NUN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜ

Muzaffer Ercan YILMAZ*

Özet

Bu makale, son aylarda Arap ülkelerinin çok büyük bir kısmında etkisini gösteren yönetim karşıtı isyanların nedenleri ve Arap Ortadoğusu'nun siyasal dönüşümüne ilişkin olası etkilerine yönelik analitik bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, isyanların temel nedenlerine ilişkin yerel ve uluslararası faktörlere değinen bir tartışma ile başlamaktadır. Bu bağlamda isyanların ana bir nedeni olarak mutlak ve göreceli yoksunluk olgusu üzerinde özellikle durulmakta, ancak bunu tamamlayan diğer negatif koşullar da irdelenmektedir. Ardından, Arap Ortadoğusu'nun geleceğe yönelik olası dönüşümü üç temel senaryo çerçevesinde ele alınmakta ve söz konusu dönüşüme etki edebilecek faktörler üzerinde durulmaktadır. Çalışma, isyanların kısa vadede belli ölçüde bir kaos ortamı yaratsa bile, uzun vadede, yerel ve uluslararası olası bir takım engellere rağmen, Arap dünyasında monarşilerin etkinliğini azaltacağı ve halkın demokrasi arzusuna ivme kazandıracağı sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Arap İsyancıları, Orta Doğu, Arap Ayaklanmaları, Siyasal Dönüşüm.*

ARAB UPRISINGS AND POLITICAL TRANSFORMATION OF THE ARABIAN MIDDLE EAST

Abstract

This article aims to provide an analytical discussion on the causes of the recent Arab rebels and their possible effects in terms of political transformation of the Arabian Middle East. The study starts with a discussion on major reasons leading to the rebels, talking about domestic and international conditions, in this respect. Special emphasis is made on absolute and relative deprivation as major reasons behind the rebels but other negative factors complementing them are also addressed. Then, possible scenarios with respect to the future political transformation of the Arabian Middle East, as well as main determinants of such transformation, are discussed in detail. The study concludes that even if the rebels cause a certain degree of chaos in the short run, eventually, they will likely to decrease the influence of monarchies and accelerate the public desire for democracy, or further democracy, in the Arab world, despite probable obstacles, local and international.

Key Words: *Arab Rebels, Middle East, Arab Revolts, Political Transformation.*

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 6, Sayı 1, 2011

Giriş

Son aylarda Arap Ortadoğusu'nun çok büyük bir kısmı, etkileri henüz kestirilemeyen büyük bir isyan dalgasının etkisi altına girmiş durumdadır. 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta Muhammed Buazizi isimli üniversite mezunu işsiz bir gencin kendisini yakmasıyla başlayan isyan ateşi kısa sürede yalnızca Tunus'u sarmakla kalmamış, "domino etkisi" teriminde ifade bulduğu üzere peş peşe diğer Arap ülkelerine de sıçramıştır. Tunus'un ardından Lübnan, Yemen, Ürdün, Cezayir, Bahreyn, Libya, Irak ve Fas'ta değişik ölçeklerde benzer ayaklanmalar görülmüştür. Son günlerde Libya ile Suriye en çok karışan ve ciddi bir iç çatışmaya sürüklenen ülkeler olmuşlardır. Hatta yaygın insan hakları ihlalleri gerekçesiyle Libya'ya yönelik bir NATO müdahalesi de, 19 Mart 2011 tarihi itibarıyla başlamış bulunmaktadır.

Bu denli büyük bir isyan dalgası tarihte ender görülen bir gelişmedir. Söz konusu isyanlar tarihin evrimsel değişime dayalı dinamiğinden ciddi bir sapma teşkil ettikleri için devrim olarak da nitelendirilebilir. Bugünkü Arap isyanları, en az bir 1830 ya da 1848 devrimleri veya Soğuk Savaş'ı sona erdiren Doğu Avrupa'daki halk hareketlerine eşdeğer büyüklüktedir. Etkileri de muhtemelen büyük olacaktır. Bu makalenin amacı, disiplinler arası bir perspektif temelinde, Arap coğrafyasını saran isyanların nedenleri ile Arap Ortadoğusu'nun siyasal dönüşümü bağlamında isyanların olası etkileri üzerine analitik bir tartışma ortaya koymaktır.

İsyanlar Neden Patlak Verdi?

Geniş ölçekli isyanların bir temel nedenleri, bir de tetikleyici ya da yakın nedenleri vardır. Arap isyanlarına da bu açıdan bakıldığında yakın neden, Tunuslu işsiz gencin kendini yakmasıdır ve bu bağlamda onun yarattığı örnek etkisi önemlidir. Çünkü anılan olayın ardından gelişen ayaklanma ve Tunus halkının bir aydan daha kısa bir sürede 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali yönetimine son vermesi, şüphesiz kendini benzer konumda hisseden diğer Arap halklarına hem model olmuş, hem de cesaret vermiştir. Ancak yine de çok büyük bir coğrafyaya yayılan isyan dalgasını tetikleyici bir olaya bağlamak doğru değildir. Çünkü daha önce de bu tür olaylar olmuş, hatta kimi zaman sıkça olmuş, ama bu denli büyük bir yayılma etkisi göstermemiştir. Dolayısıyla isyanları analiz ederken asıl odaklanılması gereken temel neden ya da nedenlerdir.

Elbette temel nedenler çok ve çeşitli olup, tartışmaya açık bir boyut da taşımaktadır. Arap isyanları değişik açılardan ve değişik paradigmalardan uyarlanarak irdelenebilir. Hatta isyanları ağırlıklı olarak psikolojik ve sosyal-psikolojik öğelerle açıklayanlar, ya da dış güçlerin oyununa, "komplo teorilerine" bağlayanlar sıkça bulunmaktadır. Genellikle isyanlara muhatap liderler ve yönetimler de komplo teorilerini destekler kategoridedirler. Ancak yine de farklı nedenler yumağı içerisinde en açıklayıcı bakış açısı *yoksunluk*

gibi gözükmektedir. Yani Arap halkları bazı sahip olmaları gerektiğini düşündükleri değerlerden yoksun oldukları için isyan etmektedirler ve çatışmayı istedikleri yönde bir dönüşümün, daha iyi bir yaşam tarzının aracı olarak görmektedirler. Bu bağlamda isyanlar büyük ölçüde organize ve “kalabalık psikolojisi” ile açıklanamayacak ölçüde rasyonel eylemlerdir. Yine kışkırtma ve dış destek, ya da doğal kaynaklar üzerine “yabancı oyunu” gibi etkenler süreçte söz konusu olabilir ama asıl sorun “içeride” yer almaktadır.

Arap isyanlarında kilit rol oynayan yoksunluk olgusu iki şekilde ele alınabilir. Mutlak yoksunluk ve göreceli yoksunluk. Mutlak yoksunluk, insanların bazı değerlerden mutlak anlamda yoksun olmalarını ifade eder. Bu değerler, para ile ölçülebilen maddi değerler olabileceği gibi, itibar, prestij, onanma türünden manevi değerler de olabilir. İsyan eden Arap kitlelerine baktığımızda, bunların büyük bir kısmının yoksul, sistem içinde daha ileri gidebilme olanağı bulunmayan dezavantajlı kesimler oldukları görülmektedir. Nitekim isyanların neredeyse tamamı yoksul Arap ülkelerinde gerçekleşmektedir. Öte yandan Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar, Kuveyt gibi ulusal gelirin ve refah düzeyinin oldukça yüksek olduğu Arap ülkelerinde isyanlar ya hiç görülmemekte ya da görülse bile etkileri yönetime meydan okuyamayacak ölçüde marjinal kalmaktadır.

Temel insan ihtiyaçları yoksunluğu ile isyan eğilimi ve şiddet arasında pozitif bir ilişki olduğu pek çok araştırma ile kanıtlanmış bir gerçektir.¹ Arap dünyasında da daha önce bunu teyit eder gelişmeler olmuştur. Örneğin 1988 yılı Ekim ayında Cezayir’de yiyecek sıkıntısından kaynaklanan büyük bir isyan gerçekleşmiştir. Söz konusu isyanın ardından ülkeyi 1962’den beri yöneten Ulusal Kurtuluş Cephesi bazı reformlar yapmayı ve çok partili siyasal hayata geçmeyi kabul etmiştir. İşte böylesi bir ortamda kurulan İslami Solcular Cephesi (FIS) çok kısa bir sürede yönetime en ciddi alternatif haline gelmiş, 1992’de bir darbe sonucu yasaklanmasının ardından da ülke en az on yıl süren ve etkileri halen devam eden bir iç savaş içerisine sürüklenmiştir. O günkü Cezayirliler, köklü bir dinsel geçmişine sahip olmamalarına rağmen, İslamcı bir harekete daha iyi bir yaşam beklentisiyle ümit bağlamışlardı. Bugün de mevcut yönetimler altında ihtiyaçları karşılanmayan, yoksulluk girdabında kıvranan ve bu bağlamda kaybedecek pek fazla bir şeyi bulunmayan kesimler isyanları daha iyi bir yaşamın dönüşüm aracı olarak kullanma eğilimindedirler. Gerçekte daha iyi bir yaşam inancı oldukça sübjektif ve aslında kısa vadede pek de gerçekçi değildir. Ancak mevcut yönetimler yaygın yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımı ile o denli özdeşleşmiştir ki, artık bunlarla devam etmek

¹ Bk. John W. Burton, *Conflict: Human Needs Theory*, New York, St. Martin’s Press, 1990; John W. Burton, *Violence Explained*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1997.

halka geleceğe dönük hiçbir umut vaat etmemektedir. Böylesi bir zeminde herhangi bir alternatif arayışı dahi cazip gözükmemektedir.

Mutlak yoksunluk faktörünün yanı sıra isyanlarda rol oynayan temel bir ekten de, göreceli yoksunluktur. Göreceli yoksunluk daha çok algısal bir yoksunluktur. Zaten bir kavram olarak göreceli yoksunluk, beklentiler ile kapasite arasındaki farka işaret eder. Bu fark ne denli büyük olursa, yaşanan hayal kırıklığı ve isyan eğilimi de o denli yüksek olur.

Pekiye beklenti ile kapasite arasındaki fark nasıl açılır?

Göreceli yoksunluğun en önde gelen teorisyenlerinden Ted R. Gurr'a göre bu fark temelde üç durumda oluşur. Birinci durumda beklentiler sabit kalırken, beklentilere yanıt verebilecek kapasite düşer (*decremental deprivation*). İkinci durumda belli bir süre hem beklentilerin, hem de beklentileri karşılayacak kapasitenin yükselmesi, ancak daha sonra beklentilerin yükselmeye devam etmesine karşın, kapasitenin azalması söz konusudur (*progressive deprivation*). Üçüncü durumda ise kapasitenin sabit kalmasına karşın beklentilerin yükselmesi ve bunun sonucu ortaya çıkan göreceli yoksunluk söz konusudur (*aspirational deprivation*).² Bu üç tür yoksunluk örneğine de zaman zaman değişik Arap ülkelerinde tanık olunmasına rağmen, Arap dünyasında asıl yaşanan üçüncü durum, yani yükselen beklentilere dayalı yoksunluktur.

Beklentilerin yükselmesi her şeyden önce modernitenin bir sonucudur. Teknolojik gelişmelerin, iletişim ve ulaşım olanaklarının baş döndürücü bir hızla arttığı modern dünya, moda deyimle global bir köye (*global village*) dönüşmüş durumdadır. Böylesi bir dünyada refah düzeyindeki bariz farklılıklar, insanları kaçınılmaz bir biçimde rahatsız etmektedir. Bireylerin ve birey gruplarının kendilerini benzer başkalarıyla sürekli kıyasladıkları gerçeği pek çok araştırmayla doğrulanmıştır.³ Dolayısıyla isyanlara sahne olan Arap ülkelerindeki insanlar hem ülke içindeki gelir dağılımı adaletsizliğinden, hem de gelişmiş ülkelerdeki refah düzeyinden rahatsızlık duymakta, başkalarında olanların kendilerinde de olması gerektiğini düşünerek, bu yöndeki öfkeyi yönetimlere kusmaktadırlar. Eğer iletişim, ulaşım olanakları günümüz

² Ayrıntılı bilgi için, Bk. Ted R. Gurr, *Why Men Rebel?*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1970.

³ Bireyler arası kıyaslama olgusu üzerine Bk. Leon Festinger, "A Theory of Social Comparison Processes", *Human Relations*, No. 7, 1954, s. 72-98. Gruplar arası kıyaslama üzerine Bk. Henry Tajfel, "Experiments in Inter-Group Discrimination", *Scientific American*, No. 223, 1970, s. 112-134; Henry Tajfel and John C. Turner, "The Social Identity Theory of Inter-Group Behavior", William G. Austin and Stephen Worchel (Ed.), *Psychology of Inter-Group Relations*, Chicago, Nelson-Hall Publishers, 1986.

şartlarındaki ölçekte gelişmemiş olsaydı, insanların durumlarını kabullenmeleri her halde çok daha kolay olurdu. Çünkü kıyas alanları yalnızca kendi yakın çevreleri ile sınırlı kalırdı. Ancak bugün sadece televizyon ve internet teknolojisi bile kıyas alanlarını bariz bir biçimde genişletmekte ve düşük gelirli insanların beklentisini yükseltmektedir. Yüksek beklenti ile düşük kapasite arasındaki farkın faturası ise yönetimlere kesilmektedir. Bunun yanı sıra yönetimlerin değişime kapalı olmaları, başka bir ifadeyle, periyodik temelde tekrarlanan özgür seçimlerin Arap dünyasında yer almaması, siyasal dönüşüm için halka isyandan başka bir seçenek bırakmamaktadır.

İsyan eden Arap halklarının yükselen bir diğer beklentisi de, demokrasi yönündeki beklentidir. Bilindiği üzere monarşilerin yıkılma sürecine girmeleri ya da yönetim bağlamındaki etkinliklerini yitirmeleri Avrupa'da Fransız Devrimi ile gerçekleşmeye başlamıştır. Zaten Fransız Devrimi'ni "büyük" kılan da, siyasal alanda bu önemli dönüşümü sağlamasıdır. Fransız devrim ilkeleri Napolyon Savaşları (1800-1815) kanalıyla kısa sürede Avrupa'ya yayılmıştır. Napolyon'un nihayetinde yenilmesinin ardından toplanan 1815 tarihli Viyana Kongresi "Avrupa uyumu" (*European concert*) adı altında eski güçleri yeniden canlandırmaya çalışmışsa da, bunu başaramamıştır. 1830 ve 1848 Devrimleri bu gerçeği simgelemeleri açısından önemlidirler. Fransız devrim ilkeleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de sömürgecilik ve onu takip eden emperyalizm kanalıyla Avrupa dışı dünyaya yayılmıştır. Bu süreçte Avrupa'ya yakın coğrafyada bulunan ülkeler ilk etkilenenler arasında yer almışlardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876'da, Çarlık Rusya'sında 1905'de, İran'da 1906'da monarşiyi sınırlayan anayasalar kabul edilmiştir. 20. yüzyıldan itibaren, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, bu kez Asya ve Uzakdoğu değişim rüzgârlarının etkisi altına girmeye başlamıştır. İki dünya savaşı arası dönemde İtalya ve Almanya'nın faşizmi ihraç girişimleri liberalizm ve demokrasiye kısa süreli, ancak ciddi bir tehdit oluşturmuşsa da, Mihver Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmeleri ile bu tehdit ortadan kalkmıştır. Ardından, demokrasi daha hızlı bir yayılma trendine girmiştir. Bu çerçevede yeni dalga Afrika kıtasına ulaşmaya başlamıştır.

Bu arada Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri "halk demokrasileri" adı verilen, temelde Marksist/sosyalist nitelikli rejimlerle ön plana çıkmışlardır. Fakat bu rejimler demokrasilerden çok otoriter ya da totaliter diktatörlüklerle özdeşleşmişler, yaygın insan hakları ihlallerinin yaşanmasına yol açmışlardır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin siyasi model olma özelliğini kaybetmesiyle Batı tarzı liberal demokrasi önündeki son engel de ortadan kalkmıştır. Hatta Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından kimi siyaset bilimciler, artık liberal demokrasi ve serbest

piyasa ekonomisinin insanoğlunun gelebileceği son nokta olduğunu, bu bağlamında “tarihin sonunun” geldiğini dahi iddia etmişlerdir.⁴

İşte küresel ölçekte demokrasinin bu şekilde yayılması sürecinde Arap Ortadoğusu demokrasinin giremediği tek büyük coğrafya kalmıştır. Bunun temel bir nedeni, bölgenin genel olarak uzun sayılabilecek bir süre sömürge yönetimi altında kalmasının yanı sıra, aile, klan bağlarının Arap toplumlarında çok güçlü olmasıdır. Bu durum otoriter yönetimlere zemin yaratmakta ve değişime olan direnci artırmaktadır. Arap toplumlarının sanayileşememeleri, artan petrol gelirlerine rağmen halen yaygın olarak tarımsal bir altyapıya sahip olmaları da, güçlü bireycilik mantalitesinin, dolayısıyla demokrasinin gelişmesi önünde bir engel teşkil etmiştir. Bunların dışında yöneticilerin tutuculuğu, meşruiyetlerini halkın hassas olduğu dinsel unsurlara dayandırmaları, siyasi emelleri için Batılı devletlerle işbirliği yapmaları, çıkarlarına ters düşmediği sürece Batılı devletlerin de Arap liderler üzerinde demokrasi baskısı yapmamaları, Arap ülkelerinde yaygın olarak krallıklar ya da adı cumhuriyet olsa dahi otoriter yönetimlerin hâkim olmasına neden olmuştur.

Ancak tüm bu olumsuz koşullara rağmen, Soğuk Savaş sonrası globalleşme rüzgârları eşliğinde devletlerin dahi kontrol yetenekleri ötesinde artan iletişim, ulaşım, ticaret, seyahat, turizm ve benzeri gelişmeler, Arap dünyasının değişime kapalı yapısını zorlamaya başlamış, Arap toplumlarının da kendi yönetimlerini belirlemeleri yönündeki istemleri kaçınılmaz bir biçimde artırmıştır. Dolayısıyla geç de olsa, demokrasilerin yayılmaları sürecinde son dalga Arap Ortadoğusu’na ulaşmıştır. Bu yayılmayı durduracak veya engelleyecek bir uluslararası konjonktür de şu an için mevcut değildir. Aksine Soğuk Savaş sonrası uluslararası ortam, insan hakları ve liberal demokrasiyi nerede olursa olsun destekleme yönündedir. Uluslararası topluma yön veren küresel güçler arasında bu yönde temel bir farklılık yoktur.

Yukarıda özetlendiği üzere mutlak ve göreceli yoksunluk Arap isyanlarındaki temel etken ve farklı ülkelerdeki ortak payda olmakla birlikte, yine yukarıda belirtildiği gibi, isyan dalgasında diğer bazı motivasyonların da etkisi yok değildir. Örneğin ağırlıkları hiç de küçümsenemeyecek dinsel gruplar, daha dine dayalı bir devlet düzeni istemekte ve mevcut ayaklanmaları bu dönüşümün bir fırsatı olarak değerlendirmektedirler. Mısır’da Müslüman Kardeşler Örgütü’nün, Cezayir’de eski İslami Solcular Cephesi taraftarlarının beklentileri genellikle bu yöndedir. Bazen de ayaklanmalar güç ve iktidar mücadelesini beraberinde getirebilmekte ya da buna dair bir dönüşüm olanağı yaratabilmektedirler. Bir başka ifadeyle, mevcut isyan durumu ve onun yarattığı otorite boşluğu, kimi kesimlere göre siyasal gücün el değiştirebilmesi

⁴ Bk. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Bard, 1998.

için iyi bir fırsattır. Libya’da Muammer Kaddafi’nin aşiretine muhalif aşiretlerin Kaddafi’yi devirip iktidarı ele geçirmek istemelerinde olduğu gibi.⁵ Öte yandan aşırı milliyetçiler kesin çizgilerle Batı ve İsrail karşıtı bir yönetim kurabilmeyi arzu etmektedirler. Liberaller siyasal anlamda Batı değerlerine dayalı, ancak Batı emperyalizminin pençesinden uzak, özgürlükçü bir rejim istemektedirler. Azınlıkların talepleri ise yeni oluşacak yönetimler tarafından haklarının evrensel standartlar temelinde tanınması ve yaşama geçirilmesidir. Bu bağlamda kimi ülkelerde, örneğin Suriye ve Bahreyn’de, mezhepsel çoğunluk da yönetimde ağırlıklarına paralel bir yapılanma istemektedir.

Bunların ötesinde genel bir beklenti de, yönetimlerin Batı güdümünden ve Batı emperyalizminden uzak olmaları yönündeki beklentidir. Halk gerektiğinde Batı’ya karşı çıkabilen ve Batı’nın Ortadoğu’da ileri bir karakolu olarak gördükleri İsrail’in yayılcılığına karşı uzlaşmaya çalışan değil, direnebilen güçlü yönetimler görmeyi arzu etmektedir. 1978 Camp David Çerçeve Antlaşması’ndan beri Mısır yönetimine yönelen halk hareketleri, hep İsrail ile barışa karşı çıkmışlardır. Hüsnü Mübarek yönetimini deviren son isyan dalgasında da İsrail karşıtlığının etkisi bariz bir biçimde görülmüştür. Yine İran’da Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedi Nejat’ın halk nezdindeki popülaritesi, biraz da Batıya ve İsrail’e başarıyla meydan okumasından kaynaklanmaktadır. Özetle meydanlara dökülen halkın gözünde mevcut yönetimler, genel olarak kendi çıkarlarını Batı desteğiyle korumaya çalışan, Batı kuklalarından başkası değildir. Bunlardan kurtulmak artık adeta bir ulusal onur ve görev olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç itibarıyla Arap Ortadoğusu’nun büyük kesiminde gerçekleşen isyanlar, ağırlıkları farklı olabilen, ancak çok nedenli, çok motivasyonlu bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla söz konusu isyanların sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmeleri için, medyada sıkça gündeme geldiği üzere “petrol”, “doğal kaynaklar”, ya da “yabancı oyunu” gibi daraltıcı, tek-nedenli perspektiflerden kaçınmak, bunun yerine çoğulcu bir bakış açısı ile soruna yaklaşmak gerekmektedir.

Bundan Sonra Ne Olacak? Olası Senaryolar ve Arap Ortadoğusu’nun Olası Dönüşümü

Geniş ölçekli halk hareketlerinin doğuracağı sonuçları önceden tam olarak kestirmek mümkün değildir. Hele söz konusu coğrafya Ortadoğu gibi oldukça karmaşık bir bölge olunca, geleceğe yönelik sağlıklı öngörülerde bulunmak biraz daha güçleşir. Ancak her halükarda mevcut Arap isyanlarının

⁵ Bk.. Veysel Ayhan, “Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı, 27, 2011.

ilgili ülkelerde az veya çok bir siyasal dönüşüm doğuracağı kesindir ve bu, şu an emin olduğumuz tek noktadır.

Peki nasıl bir dönüşüm?

Özellikle üç senaryo büyük olasılık dâhilindedir. Birinci senaryo iyimser senaryo olup “işler iyiye gider” senaryosudur. Bu senaryoda halk hareketleri başarıya ulaşır. Tunus ve Mısır’da olduğu gibi eski yönetimler devrilir, en kısa zamanda serbest, özgür ve genel seçimler yapılarak toplumsal desteğe sahip yeni yönetimler oluşturulur. Söz konusu yeni yönetimler aynı zamanda kurucu meclisler oluşturup, toplumsal uzlaşa temelinde yeni ve çağdaş anayasalar hazırlarlar. Böylece toplumlar, tepeden inme bir kanalla da olsa, demokrasiye doğru evrilme şansı yakalarlar. Bölgede bir model ülke olarak Türkiye’nin bu şekilde evrildiği gibi.

Bu noktada yapılacak yeni anayasalar ve onları yapacak kurucu meclislerin kompozisyonu kritik bir öneme sahiptir. Her şeyden önce kurucu meclisler, ülke içi yerel güç dengesini yansıtmak bakımından farklı görüşleri ve farklı kesimleri bünyesinde barındıran bir niteliğe sahip olmalıdırlar. Bunların hazırladıkları anayasalar da çoğulcu demokrasi ve hukuk devletinin temel özelliklerini taşımalıdır. Bu bağlamda özellikle yaşam boyu liderlik anlayışının terk edilmesi, ifade ve basın-yayın özgürlüğünün sağlanması, yargı bağımsızlığının, yönetimin yargısal denetiminin, siyasal partilerin ve periyodik temelde tekrarlanan genel seçimlerin anayasal güvence altına alınması son derece önemlidir. Ayrıca temel hak ve özgürlükler de anayasal güvence altına alınmalı, bunları ihlal olasılıklarına karşı etkin güvence mekanizmaları geliştirilmelidir. Çünkü bir yerde anayasal devletleri monarşilerden ayıran çok önemli bir fark, temel haklar ve özgürlükler açısından tüm yurttaşların eşit konumda olmaları, bu anlamda keyfiyete yer verilmemesidir. Yine yeni anayasalar serbest piyasa ekonomisinin önünü açacak, devletin ekonomideki rolünü küçültecek ve gelir dağılımı adaletsizliğini azaltacak yönde önlemler içermelidir ki, oluşturulmak istenen demokrasi ekonomi cephesinden de desteklenebilsin. Nihayet yeni anayasalar halkın adalet duygusu adına eski suçluları cezalandırıcı ve yapılandırılacak yeni sistemden uzaklaştırıcı önlemler almalıdır. Bu, elbette söylendiği kadar kolay değildir. Kimi zaman toplumun küçümsenemeyecek bir kesimi değişik nedenlerle suçlu yönetimlerin destekçisi olabilir ve doğal olarak herkesi cezalandırmak mümkün değildir. Ancak yine de şiddet eylemlerine karışanların ya da bunları organize eden yönetici kadronun yargılanmalarının önü açılmalıdır ki, adalet duygusu kamu nezdinde bir nebze de olsa tatmin edilebilsin ve sağlanan barış kalıcı olabilsin. Çünkü adaletle ciddi ölçüde çatışan bir barış, yaşam alanı bulamaz. Kısacası yeni anayasalar işte bu noktaları gerçekleştirebilecek yönde dizayn edilebilirlerse, Arap toplumlarının demokrasiye geçişi daha kısa sürede ve daha sancısız bir biçimde gerçekleşebilir.

İkinci senaryo kötümser senaryo olup “işler kötüye gider” senaryosudur. Bu senaryoda halk isyanları süre giden bir kaos durumu yaratır. İsyanın farklı tarafları eski yönetimi iktidardan uzaklaştırmış olsalar da, yeni oluşturulacak yönetim ve yeni anayasa konusunda uzlaşamazlar. Bu yüzden de farklı gruplar kendi isteklerini dikte ettirmek için amansız bir güç mücadelesi içerisine girerler. Toplum giderek kamplaşır ve bir iç savaşa doğru sürüklenir. Bu ortamda üretim ve yatırımlar da azalacağından yoksulluk artar, artan yoksulluk ise daha fazla kaos yaratır. Öte yandan otorite boşluğu iç savaş tehlikesi yaşayan ülkeleri dış müdahalelere de yatkın bir hale getirir.

Böyle bir durumda özellikle iki olasılığın gerçekleşme payı büyüktür. Birincisi, isyanların yarattığı önlenemeyen kaos ortamı bir askeri darbeyi beraberinde getirir ve büyük bir olasılıkla askeri bir kişilik, ya da askerin desteklediği bir sivil diktatör işbaşına gelir. Dolayısıyla demokrasi adına değişen bir şey olmaz. Bir diktatör gitmiştir ama onun yerini bir başkası almıştır. Sonuçta yeni bir halk ayaklanması gerçekleşene kadar ülkeler diktatörlüklerle yönetilmeye devam ederler.

İkincisi, eski yönetimlerin devrilmelerinin hemen ardından kısa bir süre işler demokrasiye doğru evrilir gibi seyreder, genel seçimler yapılır, ancak bu seçimlerde şu ana kadar örneğin Tunus ve Mısır’da kurulmaları yasak olan din temelli partiler çoğunluğu kazanır. Başlangıçta her görüşü kapsayan koalisyon hükümetleri kurulsun ve ülke kısmen özgürleşse de, bir süre sonra din dışı ideolojiler tasfiye edilir. Bu şekilde ülkeler yavaş yavaş din temelli bir diktatörlüğe doğru kayarlar. Tıpkı Şubat 1979 Devrimi sonrasında İran’da olduğu gibi. Mısır’da ve genel olarak Arap dünyasında gerek Müslüman Kardeşler Örgütü’nün, gerekse farklı isimler altındaki diğer dinsel yapılanmaların büyük toplumsal desteğinin bulunması, bu olasılığı yabana atılmayacak ölçüde güçlü kılmaktadır. Yine Cezayir’de 1990 başlarında seküler rejimi ciddi ölçüde tehdit eden ve ancak bir askeri darbe ile iktidara gelmeleri önlenemeyen İslamcı FIS (*National Salvation Front*) hareketi unutulmamalıdır.⁶

Son senaryo ise karma bir senaryo olup “işler kısa vadede kötüye, uzun vadede iyiye gider” senaryosudur ve gerçekleşme olasılığı belki de en yüksek senaryo budur. Tarihsel tecrübelerimiz göstermektedir ki, halk ayaklanmaları sonucu yönetimlerin devrilmeleri ve/veya demokrasiye geçiş çabaları, kamu otoritesinin zayıflaması ya da kimi zaman çökmesi sonucu kısa vadede daha kaotik bir ortam yaratmakta, işlerin daha kötüye gitmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin Fransız Devrimi sonrası ülke on yılı aşkın bir süre ile

⁶ Ayrıntılı bilgi için, bk. Michael Willis, *The Islamic Challenge in Algeria: A Political History*, New York, New York University Press, 2003; Ray Takeyh, “Islamism in Algeria”, *Middle East Policy*, Vol. 10, No. 2, 2003, s. 71-96; Burhanettin Duran, “Cezayir: Sömürgeci Geçmişin Gölgesinde İç Savaştan Uzlaşıya”, Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ed.), *Dünya Çatışmaları, Cilt I.*, Ankara, Nobel, 2010, s. 279-307.

belirsizlik, kaos ve terör yaşamıştır. Yugoslavya'nın çöküşü ülkeyi bir iç savaşa sürüklemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde yine pek çok iç çatışmayı beraberinde getirmiştir. Günümüzde de ABD işgali sonrası Irak'ın demokrasiye geçiş çabası benzer şekilde sorunlu seyretmektedir. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Gerçekte çoğu kez sular bulanmadan durulma eğilimine girmemektedir.

Şu an halk ayaklanmalarına sahne olan Arap dünyasında da bu durum geçerlidir. Ancak uzun vadede taşların yerine oturması ve yönetimlerin, her ne ad altında olurlarsa olsunlar, daha demokratik bir düzene doğru evrilmeleri beklenmelidir. Bu varsayımı destekleyen bilimsel araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Ted R. Gurr ve John Davies'in yerel çatışmalar üzerine uzun süren çalışmalar sonucu ulaştıkları bulgulardan biri, demokrasiye geçiş sürecinin genellikle ilk beş yılında çatışma eğiliminin arttığı, ancak daha sonra çatışmaların azaldığını ve sistemin oturmaya başladığı yönündedir.⁷ Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya konjonktürü demokrasi trendini desteklemektedir. Askeri-siyasi açıdan halen ABD önderliğinde tek kutuplu sayılabilecek bir uluslararası sistemin egemen olduğu bir dünyada yönetimlerin, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, demokrasi eğilimine direnmeleri zor gözükmektedir.⁸

Fakat yine de son tahlilde yukarıda anılan senaryolardan hangisinin gerçekleşeceğini zaman gösterecektir. Bu süreçte güçlü devletlerin, özellikle ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının da belirleyici bir rol oynayacağını unutmamak gerekir. Bu bağlamda ABD önemli bir ikileme de karşı karşıya kalacaktır. ABD'nin demokrasi isteyen Arap halklarını desteklemesi, öncelikle klasik dış politika çizgisi gereğidir. Woodrow Wilson'dan beri (1913-1921) genellikle Amerikan yöneticileri dünyada batı tarzı demokrasilerin yayılmasının dünya barışının bir güvencesi olacağı düşüncesindedirler. Bunun ötesinde yeni güçlerle işbirliği yapmanın, oluşturulacak yönetim üzerinde doğrudan ya da dolaylı etki sahibi olma adına pragmatik bir yararı da vardır. Ancak ABD'nin destekleyeceği demokrasi, Arap dünyasında büyük bir olasılıkla ABD ve İsrail karşıtı yönetimleri iş başına getirecektir. Çünkü Arap halklarının çok büyük bir kısmı, ABD'ye karşı ciddi negatif önyargılar beslemekte, ABD'yi bölgeye yönelik Batı emperyalizminin, Filistin sorununun ve İsrail yayılmacılığının baş aktörü olarak algılama eğilimindedirler. Amerikan yönetimi de bunun farkındadır. Bu yüzden açıkça kendine meydan

⁷ Ted R. Gurr and John Davies, "Dynamics and Management of Ethnopolitical Conflicts", John Davies and Edy Kaufman (Ed.), *Second Track/Citizen's Diplomacy: Concepts and Techniques for Conflict*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2002, s. 33.

⁸ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, Ankara, Nobel, 2010, s. 105-106.

okumadığı sürece şu ana kadar Arap diktatörlerle işbirliği yapmış, Arap dünyasında demokrasinin öncü savunucu gücü olmamıştır.⁹

Öte yandan ABD'nin kendi çıkarlarına uygun davranacak yeni diktatörler arayışına girmesi de, hem kendi temel dış politika çizgisiyle çatışması anlamına geleceği, hem de uluslararası arenada kredisinin düşmesine yol açacağı için, bunu da en azından açıkça tercih etmeyecektir. Dolayısıyla ABD'nin Arap coğrafyasına ilişkin söz konusu ikilemi nasıl aşacağı, önümüzdeki dönemde bölgenin kaderi adına izlenmeye değer önemli bir gelişme olacaktır.

Bölgenin başına gelebilecek en kötü durum ise, siyasal istikrarsızlığın etkisiyle Arap Ortadoğusu'nun büyük güçlerin bariz güç mücadelesi içerisine girdikleri bir alan haline gelmesidir. Böylesi bir durumda büyük güçler aralarında uzlaşmadan çatışmaların sona ermesi ve bölgede istikrarın sağlanması beklenemez. Soğuk Savaş döneminde Hindicini bölgesinin, Kore Yarımadası'nın nasıl ABD ve Sovyetler Birliği'nin güç mücadelesi alanı haline geldiği unutulmamalıdır. Bugün artık Soğuk Savaş çoktan sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, kabaca yirmi yıldır, büyük güçler arasında işbirliği eğilimi, bazı istisnai durumlar dışında, genel olarak hâkim eğilimdir. Ancak bunun gelecekte de böyle devam edeceğini kimse garanti edemez. Arap Ortadoğusu pek çok büyük güç için, petrol, doğalgaz gibi ikame edilmesi güç doğal kaynakları, büyük pazar alanı ve stratejik konumuyla iştah kabartan bir bölgedir. Bölge genelinde ABD'nin etkisi -1957 tarihli Eisenhower Doktrini'nden¹⁰ bu yana- zaten aşıkârdır. ABD'ye Avrupa Birliği, Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti gibi diğer büyük güçlerin de belirgin bir biçimde rakip olmaları ve bunun için isyancı Arap gruplarından destek arayışına girmeleri, bölgeyi sürekli bir kaos durumuna sürükleyebilir.

Sonuç

Son aylarda Arap dünyasının büyük bir kısmını etkisi altına alan halk ayaklanmaları, Soğuk Savaş'ın bitimini izleyerek ortaya çıkan en geniş çaplı isyanlar dizisidir ve Ortadoğu bölgesinde büyük bir siyasal dönüşümün de başlangıcıdır. Ortadoğu, belki Türkiye istisnası dışında, şu ana kadar değişik isimler altında monarşilerin ya da illiberal demokrasilerin¹¹ egemen olduğu bir

⁹ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Arap Devrimleri ve Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı, 27, 2011, s. 50-51.

¹⁰ 1956 Süveyş Kanalı krizinin ardından ABD'nin Ortadoğu'da İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurması gerektiğini vurgulayan Eisenhower doktrini üzerine Bk. Cole C. Kingseed, *Eisenhower and the Suez Crisis of 1956*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1995.

¹¹ İlliberal demokrasi kavramı, isim olarak demokrasi gibi gözükken, ancak çok partili özgür seçimler, ifade özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü gibi demokrasinin temel unsurlarını taşımayan rejimleri ifade etmektedir. Kavram üzerine ayrıntılı bilgi için, Bk. Muzaffer Ercan Yılmaz, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü*, Ankara, Nobel, 2006, s. 181-184.

bölge olmuştur. Bu bağlamda çağın da epeyce gerisinde kalmıştır. Ancak nasıl Soğuk Savaş'ı bitiren halk ayaklanmaları Doğu Avrupa'nın liberal demokrasi yönünde dönüşümüne yol açmışsa, Arap isyanlarının da monarşilerin etkisini azaltacağı ve halkın demokrasi arzusuna ivme kazandıracığı açıktır.

Bununla birlikte, gerek Arapların aile, klan bağlarına vurgu yapan geleneksel yapısı, gerekse Arap Ortadoğusu'nun zengin doğal kaynakları sebebiyle güç oyunlarına sahne olan bir bölge olması, demokrasinin bölgede yer edinmesini yavaşlatabilir. O nedenle Doğu Avrupa'nın hızlı dönüşümündeki gibi iyimser bir tabloyu, bu bölgede çok beklememek gerekir. Fakat her halükarda artık ok yaydan çıkmıştır ve bu noktadan sonra siyasal anlamda geriye dönüş pek mümkün değildir. Umarız bugün isyanlara sahne olan Arap toplulukları bu geçiş sürecini daha az sancılı atlatır; umarız sonuçta Ortadoğu'da halk iradesi ve demokrasi, tiranlık ve emperyalizme galip gelir.

Kaynakça

Ayhan, Veysel, "Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı, 27, 2011.

Burton, John W. *Conflict: Human Needs Theory*, New York, St. Martin's Press, 1990.

_____. *Violence Explained*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1997.

Davies, James C. *When Men Revolt and Why: A Reader in Political Violence and Revolution*, New York, Free Press, 1970.

Duran, Burhanettin, "Cezayir: Sömürgeci Geçmişin Gölgesinde İç Savaştan Uzlaşmaya", Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ed.), *Dünya Çatışmaları, Cilt I.*, Ankara, Nobel, 2010.

Festinger, Leon, "A Theory of Social Comparison Processes", *Human Relations*, No. 7, 1954.

Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, New York, Bard, 1998.

Gurr, Ted R. *Why Men Rebel?*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1970.

Gurr, Ted R. and Davies, John, "Dynamics and Management of Ethnopolitical Conflicts", John Davies and Edy Kaufman (Ed.), *Second Track/Citizen's Diplomacy: Concepts and Techniques for Conflict*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2002.

Kingseed, Cole C. *Eisenhower and the Suez Crisis of 1956*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1995.

Tajfel, Henry, "Experiments in Inter-Group Discrimination", *Scientific American*, No. 223, 1970.

Tajfel, Henry and Turner, John C. "The Social Identity Theory of Inter-Group Behavior", William G. Austin and Stephen Worchel (Ed.), *Psychology of Inter-Group Relations*, Chicago, Nelson-Hall Publishers, 1986.

Takeyh, Ray, "Islamism in Algeria", *Middle East Policy*, Vol. 10, No. 2, 2003.

Willis, Michael, *The Islamic Challenge in Algeria: A Political History*, New York, New York University Press, 2003.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü*, Ankara, Nobel, 2006.

_____. *Savaş ve Uluslararası Sistem*, Ankara, Nobel, 2010.

_____. “Arap Devrimleri ve Ortadoğu’nun Yeniden Yapılanması”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı, 27, 2011.

